

Illés Imre Áron ókortörténész, az SZTE Ókortörténeti Tanszékének adjunktusa. Kutatási területe a Római Birodalom városi közigazgatása és a görög historiográfia, azon belül Diodóros.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: Diodóros és a harmadik szent háború II. (2023/1).

Az épületek lebontásának korlátozása a Római Birodalom városaiban

Illés Imre Áron

A különböző korszakokból származó városi törvényekben¹ több olyan törvénycikket találunk, amelyek szinte szó szerint megegyeznek, ezeket a szakirodalom *capita tra(ns)laticiának* (átvett, áthozott törvénycikkek) nevezi.² Az egyik ilyen törvénycikkcsoport a városi épületek lebontását szabályozza, pontosabban korlátozza: a *lex Tarentina* 4.,³ a *lex Ursonensis* 75.⁴ és a *lex Flavia municipalis* 62. *caputja*.⁵ A szövegek önmagukban keveset árulnak el például a rendelkezések pontos céljáról, de külső források bevonásával jóval árnyaltabb képet kaphatunk. Bár az eredmények gyakran bizonytalanok, és számos vitás pont van, jelen tanulmányban megpróbálom bemutatni a legfontosabb kérdéseket, kerülve a szélsőséges hipotézisek elfogadását.

A városi törvényekben foglalt szabályozás lényege, hogy senki se bontson le részben vagy egészben olyan épületet, amelyet nem szándékozik újjáépíteni, kivéve: 1) ha legalább olyan minőségben (*non deterius*) újjáépíti,⁶ vagy ha a városi tanácstól kapott erre engedélyt⁷ (*de senatus sententia*)⁸ (*Tar.* 4); 2) ha a *duumvir* felügyelete alatt kezeseket állít,⁹ hogy újjá fogja építeni, vagy legalább ötven *decurio* így határozott (*decreverint*) (*Urs.* 75);¹⁰ 3) ha a *decurio*k többsége jóváhagyta (*de decurionum conscriptorumve sententia*), vagy egy éven belül újjáépíti¹¹ (*LFM* 62).

Ha valaki nem tartja be a fenti szabályokat, akkor büntetéssel kell sújtani, amelyért bárki (*qui volet*) perelhet. A *Tar.* 4-ben ez a büntetés az épület értéke (*quanti id aedificium fuerit*), a büntetést behajtó *magistratus*nak pedig ennek felét a város kasszájába (*in publicum*) kell befizetnie, a másik felét pedig a hivatali ideje alatt általa szervezett játékokra (*ludi*) vagy saját nyilvános (*in publico*) emlékművére (*ad monumentum suum*) kell költenie. Az *Urs.* 75 és *LFM* 62 szerint annyi pénzt kell fizetni büntetésekként, amekkora értékű az ügy (*quanti ea res erit*).¹² Fontos különbség még a törvények között, hogy a két korábbi törvényben csak a település *oppidum*ának a területére vonatkozik a tiltás, míg az *LFM*-ben az *oppidum* területére és a hozzá tartozó beépített területre (*continentia*) is.¹³

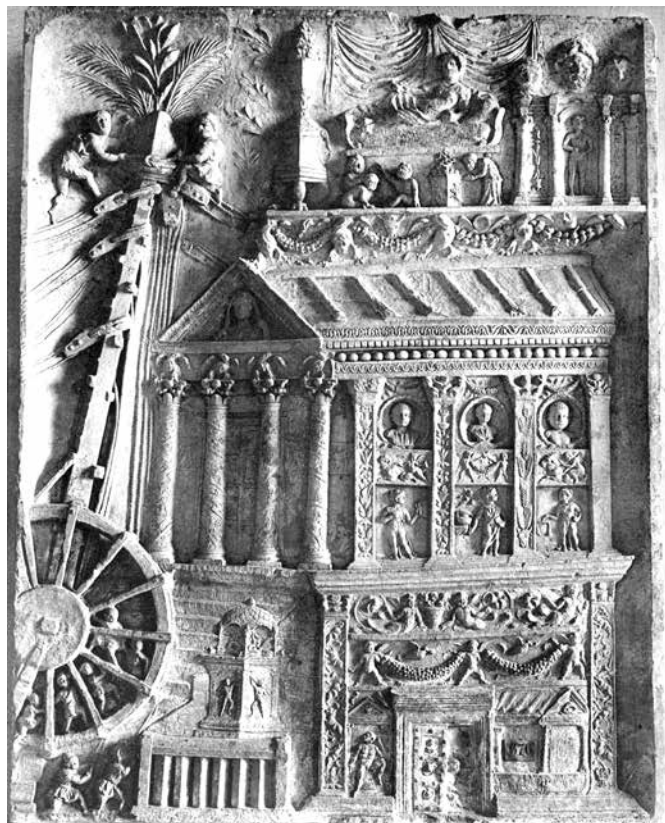
Mindhárom törvénytörvényekben nagyjából témabavágó kontextusban helyezkednek el ezek a törvénycikkek, a *lex Tarentina*-ban az előző törvénycikkekben a *decurio*k kötelező ingatlanbirtoklásáról van szó, a következőben pedig a közutak, árkok stb. kezeléséről. A *lex Ursonensis*-ben a megelőző *caput* halottégető létesítésének tiltásáról, míg a 76. a városban lévő fazekasműhelyek maximális méretéről szól. Míg a *lex Irnitana* esetében a 61. *caput* a megelőző tematikus egység (választások) lezárása (*patronusok* választása), a 63. viszont már a *municipium* ingatlanainak bérbeadásáról szól. Fontos azonban leszögeznünk, hogy a kontextusban semmi olyasmit nem találunk, amely segítené a szóban forgó *caputok* értelmezését, így ezt önmagukban, illetve külső források bevonásával kell megkísérelnünk.

Elsőként érdemes megvizsgálni, hogy a rendelkezések köz- vagy magánépületekről szólnak-e, mivel bár a legtöbb kutató magától értetődőnek tekinti, hogy ezek magánépületek,¹⁴ néhány szerző úgy tűnik, középületnek tekinti ezeket. Mancini például a középületekkel kapcsolatban az *Urs.* 75-re és a *Mal.* 62-re utal mint magánpénzből megvalósuló középítkezések előzetes *decurio*i engedélyeztetésének példájá-

ra;¹⁵ a *lex Irnitana* francia fordítása is középületnek tekinti a szóban forgó épületeket;¹⁶ míg Simon Barker és Yuri Marano arra az eredményre jut, hogy a törvénycikkek célja megőrizni a városok egyik legfőbb bevételi forrását, a középületek és infrastruktúra bérbeadását,¹⁷ ennek pedig csak akkor van értelme, ha a lebontással fenyegetett épületeket középületnek tekinti. Alvaro d’Ors¹⁸ ezzel szemben arra hívja fel a figyelmet, hogy Ulpianus (*Dig.* I. 8. 9, 4) a városfalakkal kapcsolatos építkezéseket (felújítás, hozzáépítés – *reficere, coniungere, superponere*) uralkodói vagy helytartói engedélyhez köti. Ezen felül utalhatunk Plinius számos levelére a városi építkezésekkel kapcsolatban, amelyekhez uralkodói engedélyt kér, illetve amelyekbe helytartóként beavatkozik.¹⁹ Sokkal fontosabb és döntő jelentőségű azonban, hogy az *Irn.* 83 a középítkezésekkel kapcsolatos döntéseknél kivételesen magas részvételi arányt²⁰ ír elő: háromnegyedes jelenlét kétharmados többséget, míg az *Irn.* 62 csak egyszerű többségről beszél. Ha itt is középületekről lenne szó, hasonlóan magas arányt várhatnánk el, esetleg helytartói beavatkozást. A fentieknek megfelelően a törvényszövegek egyértelműen magántulajdonban lévő épületekre vonatkoznak.

A következőkben vizsgáljuk meg a törvényszövegek néhány kifejezésének értelmezési lehetőségeit. Az első kérdés, hogy pontosan mit nem lehet csinálni ezekkel az épületekkel. Előjáróban le kell szögeznünk, hogy többen is megpróbálták részletesen vizsgálni az egyes szavak pontos jelentését, azonban egyikük sem végzett alaposabb kutatást (például egy *TLL* vizsgálat az egyes szavak jelentésére vonatkozóan, vagy legalább utalás egy nagyobb szótár szócikkére), ezt a vizsgálatot én magam sem végeztem el, mert úgy vélem, hogy a vizsgálat eredménye – ha egyáltalán lenne biztos eredmény – nem érné meg a befektetett energiát, ugyanakkor néhány megjegyzést mégis fűznék az eddigi eredményekhez.

A *lex Tarentinában* és a *lex Ursonensisben* a *ne [...] detegito, demolito, disturbato* igék szerepelnek,²¹ míg a *lex Irnitana*-ban a *ne detegito, destruito demoliumdumve curato*.²² Theodor Mommsen véleménye az,²³ hogy a törvény csak a tető eltávolítását és a teljes bontást érinti, az egyes részek eltávolítását nem,²⁴ ez majd csak a 122-es *senatus consultum Acilianumban* jelenik meg.²⁵ Ezzel szemben Peter Garnsey szerint a *detegere*, a *distraction*nak felel meg, azaz a kifejezetten az építőanyagért való bontást jelenti.²⁶ D’Ors szerint a *detegere* – tető(cserепet) eltávolít; *destruere* – épületet lebont, elbontva az anyagot; *demoliri* – lerombol, lebontva a falat; *disturbare* – lerombol bármilyen módon lebontva, sőt szerinte a *lex Irnitana destruire* szava, amely nem szerepel a két korábbi törvényben, a Kr. u. 56-os *senatus consultum Volusianum* szóhasználatából jöhet.²⁷ A *demoliundumve curato* pedig azt hangsúlyozza, hogy közvetítő révén sem lehet bontani, ebben véleményem szerint igaza van. Ezzel szemben Lewis szerint a különbség fokozati, a korábbi szövegekben a *detegere, demolire, disturbare* sorrend lakhatási szempontból az egyre kevésbé jelentős beavatkozás irányába halad (ez azonban teljesen értelmetlen, mivel az következne belőle, hogy az épület lebontása nem lehetséges).²⁸ Míg a *lex Irnitana*-ban fordított a sorrend, a *demoliundumve curato* a teljes elpusztítást jelenti, míg a *destruere* kiterjedtebb, mint a *disturbare*, így a kisebb beavatkozás felől halad a nagyobb felé. Bár Lewis utal ugyan a *gerundivumos* szerkezetek specializáltabb jelentésére, még így sem látom, hogy

1. kép. Római kőművesek munka közben a Hateriusok síremlékén (Kr. u. 100 körül). Museo Gregoriano Profano, Róma (forrás: Wikimedia)

ha a *demoliundumve curato* a teljes lerombolást jelenti, akkor a korábbi szövegekben szereplő *demolito* miért ne jelentené ugyanezt. Azt az óvatos véleményét azonban megfontolandónak tartom, amellyel a *detegere* igét összeköti a tizenkéttáblás törvénnyel²⁹ és két *Digesta*-hellyel.³⁰ Ezt továbbgondolva, akár az is elképzelhető, hogy a *detegere* sem csak a tetőre vonatkozik, hanem egyéb részekre is, ahogy arra fent kifejezett példát is láttunk. Ugyanakkor a tetőcserepek eltávolításánál az is szempont lehetett, hogy az újonnan készített cserepekről nem lehet tudni, hogy kiállják-e az időjárást, a használtak viszont már bizonyítottak.³¹

A fentiekből világosan látszik, hogy ahány szerző, annyiféleképpen értelmezik az érintett szavakat, így megalapozottan nagyjából csak annyit mondhatunk, amennyit Rainer:³² a *detegere, disturbare, destruere* és *demoliri* valószínűleg a lebontás összes lehetséges módját érintik (teljes és részleges, tető és falak, díszek stb.).³³ A *lex Irnitana demoliumdumve curato* változata pedig d’Ors véleményének megfelelően egy esetleges közbenjáró személy hangsúlyos kizárását jelenti. Ennél többet – különösen kontextus hiányában – nem mondhatunk.

Jelentős különbség a három törvény között, hogy a két korábbi csak az *oppidum* területén lévő épületekre vonatkozik, míg a *lex Irnitana* az *oppidum* területén és *ei oppido continentia aedificiára* is vonatkozik.³⁴ A szakirodalomban egyetértés mutatkozik abban, hogy az *oppidum* a városfalakon/*pomeriumon* belüli területet jelöli,³⁵ ezzel szemben az vitatott, hogy a *continentiát* hogyan kell értelmezni: vagy teljesen szó szerint, azaz fizikailag közvetlenül az *oppidum*hoz kapcsolódó épüle-

A *municipium* városában senki épületet tetejétől meg ne fosszon, le ne romboljon, el ne pusztítson, kivéve ha legalább olyan minőségben helyre fogja állítani, vagy ha senatusi határozat alapján jár el. Aki ezzel ellentétesen cselekszik, az annyi pénzt legyen köteles a *municipium*nak fizetni, amekkora értékű volt az az épület, és ezt a pénzt az követelje megfizetni, aki akarja. Az a *magistratus*, aki a pénzt behajtotta, a felét fizesse be az állampénztárba, a másik felét fordítsa azokra a játékokra, amelyeket hivatali ideje alatt közköltségen fog rendezni, vagy saját emlékművére, amelyet közterületen akar majd építeni, az legyen számára lehetséges, és legyen szabad azt neki a törvény kijátszása nélkül megtenni.

Lex municipi Tarentini 32–38

(Adamik Béla fordítása, módosításokkal)

Senki se tegyen fedetlenné, pusztítson el, vagy romboljon le *Colonia Iulia* városában egy épületet se, kivéve, ha a *duumvirek* jóváhagyásával kezest állít, hogy újjá fogja építeni vagy ha a *decuriók* határozzák ezt el, mikor legalább 50-en tanácskoznak erről. Aki ezzel ellenkezően cselekszik, fizessen *Colonia Genetiva Iulia* lakosainak annyi bírságot, amennyit az épület ért, és ezzel a pénzzel kapcsolatban bárkinek, aki akarja, ezen törvény értelmében követeléshez és keresethez való joga legyen.

Lex Ursonensis 75

(Szabó Ádám Ágoston fordítása)

tekként,³⁶ vagy tágabb értelemben a városhoz tartozó, „külvárosi” épületekként.³⁷ Mommsen még szembeállítja ezzel a *senatus consultum Hosidianum* és *Volusianum* szövegét is, ahol a *domus* mellett a leginkább vidéki majorságot jelentő *villa* szóval is találkozunk.³⁸ A kérdés eldöntéséhez érdemes megnéznünk, hol találkozunk még a *contineo/continens* szavakkal hasonló kontextusban.³⁹ A *Digesta* jogtudósai alapján ugyan világos, hogy kérdések merültek fel azzal kapcsolatban, hogy – többnyire kifejezetten Róma városáról beszélve – a *continentia*-területek vagy épületek Rómának számítanak-e, a jogtudósok válasza azonban egységes, ezeket a területeket is Róma városának kell tekinteni.⁴⁰ Azaz önmagában a falakon belüli területekkel egyenértékűek a *continentia*-területek is. Ugyanakkor az idézett *Digesta*-helyeken semmi arra vonatkozó információ nincs, ami alapján a *continentiát* le kellene szűkítenünk a kifejezetten a falakhoz épített területekre. A *tabula Heracleensis* 20. sorában szereplő *continente habitabitur* kifejezés miatt a *continens* Róma egymérföldes körzetében lehet, ez kizárja a szűkebb, falakhoz épített jelentést. Így inkább a folyamatosság számít, amit egyébként Thomas Spitzl is elismer.⁴¹ Ennek megfelelően a *lex Irnitana* kérdéses helye azokra az épületekre vonatkozik, amelyek a városfalakon belül vannak, és azokra is, amelyek ugyan a városfalakon kívül vannak, de egybefüggően építve (nem feltétlenül közvetlenül a városfalhoz, hanem a városfalhoz közvetlenül vagy közvetett módon csatlakozó egyéb épületekhez). Adott esetben ez lehet *suburb/Vorstadt* is, de csak akkor, ha ez közvetlenül csatlakozik a városhoz. Azaz egy a várossal közvetlen összeköttetésben nem lévő, a város határától távolabb lévő „előváros” nem tartozik bele.

A következő kérdés kifejezetten a *lex Tarentinát* érinti, ugyanis csak ebben a törvényben fordul elő az, hogy a büntetési pénz felét az adott tisztségviselőnek vagy a hivatali ideje alatt szervezendő játékokra (*ludi*) vagy a közterületen épített saját emlékművére (*ad monumentum suum in publico*) kell fordítania.⁴² Bár d’Ors ezt a *monumentumot* kifejezetten síremlékként (*funerario*) értelmezi,⁴³ Michael Crawford teljes joggal hívja fel a figyelmet egy Festus-helyre,⁴⁴ valamint arra, hogy a lent tárgyalt ILS 5706 feliraton is gőzfürdő (*laconicum*), ledörzsölő helyiség (*destrictarium*), oszlopcsarnok (*porticus*) és küzdőtér (*palaestra*) szerepel. Azaz a *monumentum* mindenféle egyéb középítmény is lehetett, nem feltétlenül síremlék, sőt ez utóbbi kevésbé valószínű, mivel a lent tárgyalandó feliratok is mindenfelé egyéb épületet említenek.

Hartmut Wolff felhívja a figyelmet arra, hogy a későbbi törvények (elsősorban a *Malacitanát* említi, de igaz ez a *lex Ursonensis*re is) lemondanak arról, hogy a büntetést beszédőnek személyes haszna legyen ebből.⁴⁵ Az is fontos tényező, hogy a *lex Ursonensis* 75. és a *lex Irnitana* 62. nem érinti azt a kérdést, hogy mire fordítsák az épületek lebontása miatt kiszabott büntetéspénzeket. Ugyanakkor más helyeken kitérnek a *ludira*, illetve szertartásokra fordított összegekre:

- *Urs.* 70: minden *duumvir*nek hivatali ideje alatt legalább négynapos gladiátorviadalt (*munus*) vagy színielőadásokat (*ludi*) kellett rendeznie Iuppiter, Iuno és Minerva tiszteletére a *decuriók* jóváhagyásával, saját pénzéből legalább 2000, közpénzből pedig 2000 *sestertiust* költve erre;
- *Urs.* 71: minden *duumvir*nek hivatali ideje alatt legalább háromnapos gladiátorviadalt (*munus*) vagy színielőadásokat (*ludi*) kellett rendeznie Iuppiter, Iuno és Minerva tiszteletére, egynaposat pedig Venus tiszteletére, saját pénzéből legalább 2000, közpénzből pedig 1000 *sestertiust* költve erre a *duumvir* vagy *praefectus* felügyelete alatt;
- *Urs.* 65: a többek között bírságként befolyó összegeket a *colonia* lakosainak nevében bemutatott áldozatokra kell fordítani;
- *Irn.* 77: a *decuriók* döntsének a szertartásokra (*sacra*), játékokra (*ludus*) és lakomák (*cena*) rendezésére fordított pénzösszegekről.

E szövegeket ilyen szempontból legutóbb igen részletesen Loredana Cappelletti vizsgálta,⁴⁶ néhány következtetése azonban hibás, mintha figyelmen kívül hagyta, hogy e törvényszövegek jelentős része nem maradt ránk, és a vizsgált *caputok* (*Tar.* 4, *Urs.* 75, *LFM* 62) elsősorban az épületekről szólnak, és csak mellel a *ludiról*, illetve a büntetéspénz felhasználásáról, azaz ami itt nem szerepel a *ludi*-ről, az máshol még szerepelhetett a törvény mára már elveszett részében. Nem

valószínű ugyanis, hogy a *ludi* finanszírozása és szervezése csak a *lex Tarentina* fennmaradt részében szerepelt, mert ez azt jelentené, hogy ha a *magistratus* úgy látta jónak, akkor építkezett, és így az adott évben nem lett volna pénz *ludira*, azaz nem lett volna *ludi*, ez viszont vallási szempontból valószínűtlen. Cappelletti szerint különbség, hogy a *Tar. 4* alapján Tarentumban mindig az épület árának megfelelően változott a *ludi* összege, míg Ursóban fix összegeket találunk, ez igaz, de ahogy fent is rámutattam, a *lex Tarentina* elveszett részei tárgyalhatták a *ludira* fordítandó egyéb összegeket, azaz a *Tar. 4* nem feltétlenül – sőt, szinte biztosan nem – fedi le a teljes, *ludira* fordítható összeget, ráadásul a *lex Ursonensis* is inkább minimum összegekről beszél. Cappelletti – *Irn. 77* és *79* alapján – úgy véli, csak állami pénzekről van szó, mivel nincs utalás a *magistratus* saját vagyontára.⁴⁷ Ez szintén igaz, de ettől a törvény más részein is előfordulhatott a téma, illetve egy ambiciózus *magistratus* – és családja – önként is bőven költhetett ilyesmire, mivel azt sem írja elő a törvény, hogy máshonnan nem lehet erre pénzt fordítani. Ráadásul a *79. caput* kifejezetten a közpénzről szól (*pecunia communis*), miért is kellene itt mindenképpen kitérni a magánpénzekre is. A végkövetkeztetése ettől függetlenül helytálló, a *lex Ursonensis*-ben és *Irnitana*-ban nincs utalás a befolyt büntetéspénzek felhasználására,⁴⁸ bár azt érdemes kiemelni, hogy az *Urs. 65* többek között büntetési pénzek *sacrara* fordításáról ír. Ugyanakkor nem világos, hogy mire gondol, amikor a három törvényről azt írja, hogy a közel kortárs szabályozások („die zeitgleich entstanden sind”) között is komoly eltérések vannak, a három közül melyiket tekinti közel kortársnak?

Abban viszont valószínűleg igaza van – még a fenti megjegyzések ellenére is –, hogy e szabályozások esetében nem beszélhetünk egy római modell szolgái, homogén átvételéről, mivel a forrásaink alapján Rómában sokkal nagyobb hangsúly esett a tisztviselők saját költségre történő játékszervezésére vagy építkezéseire,⁴⁹ de inkább utóbbi lehetett gyakoribb a ritkábban adatolt büntetéspénzek felhasználásakor is, a vallási alapítványok mellett.⁵⁰ Sokkal jelentősebb azonban a tanulmányának második fele, amelyben Crawford munkáját követve a *pro ludis* feliratokat vizsgálja.⁵¹

Egy Sulla-korabeli pompeii feliratról indul ki,⁵² amelynek lényege, hogy a *duumvirek* abból az összegből (*ex ea pecunia*), amelyet a törvény szerint (*e lege*) *ludira* vagy *monumentumra* kellett költeni, gőzfürdőt (*laconicum*) és ledörzsölő helyiséget (*destrictarium*) építtettek és felújítottak egy oszlopcsarnokot (*porticus*) és küzdőteret (*palaestra*) a *decuriók* határozatának megfelelően (*ex decreto decurionum*). Mivel ez a fogalmazás tökéletesen megfelel a *Tar. 4*-nek, igen valószínű, hogy Pompeiiben is hasonló szabályozás volt érvényben, mint a törvénytövegeinkben. Mert bár a feliraton nem szerepel konkrétan sem büntetéspénz, sem közpénz, utóbbi igen valószínű, ha ugyanis saját zsebből fizettek volna, ezt bizonyosan kihangsúlyozzák a feliraton *pecunia sua* formában. A közpénzben pedig lehetett büntetéspénz is. Mivel itt szerepel a *decreto decurionum*, feltételezhető, hogy Tarentumban is így volt. Ezzel szemben fel kell hívni a figyelmet arra, hogy ez a törvényben nem szerepel, azaz ha mindenképpen szükséges a *decuriók* jóváhagyása, akkor miért hiányzik a *lex Tarentinából*? Véleményem szerint legfeljebb a Cappelletti által említett közvetett módon érvelhetünk a *decuriók* hozzájárulásának szükségessége mellett Tarentumban, ti. mivel *in publico* épít, ehhez kell a *decuriók* jóváhagyása.⁵³ Abban azonban minden bizonnyal téved, hogy a *decuriók* határozatára azért is van közvetlenül szükség, mert az eredeti céljától („prioritär definierten Zweck”) eltérően használják fel a pénzt. A *lex Tarentina* szövegéből nem derül ki ugyanis, hogy melyik az elsődleges felhasználási forma, párhuzamos kapcsolásról van szó, semmi sem utal fokozati különbségre. Az azonban tény, hogy a tarentumi és a pompeii szabályozások rendkívül hasonlóak lehettek.

Cappelletti, azt gondolom, helyesen, ide kapcsol még számos olyan feliratot, amelyek nem olyan explicitek ugyan, mint a fenti pompeii, de szerepel rajtuk a *pro ludis* (játékok helyett/játékokért), valamilyen építkezés (ülőhelyek, utak, tornyok stb.) és a *decreto decurionum* kifejezés is, ezek mind dél-itáliaiak, és a Kr. e. I. és Kr. u. I századra keltezhetőek, sőt, van még egy knóssosi felirat is (ILS 7210), amelyen az *e lege coloniae pro ludis dare debuit* kifejezés szerepel.⁵⁴ Így igen valószínű, hogy ezekben a városokban is a tarentumhoz és a pompeiihez hasonló

Senki se bontson le olyan épületeket, amelyeket nem szándékozik helyreállítani Senki se fosszon meg a tetejétől, romboljon le vagy bontson le *municipium Flavium Irnitana* városában (*oppidum*) épületet, se pedig olyan épületeket, amelyek ahhoz a városhoz tartoznak, ha nem szándékozik azt a következő egy év alatt helyreállítani, – hacsaknem az összeírt *decuriók* döntésének értelmében, (amely döntés akkor született), amikor azok nagyobb része jelen volt. Aki ezzel ellentétesen cselekszik, az, amekkora értéket képvisel az az ügy, annyi pénzt köteles büntetesképpen fizetni *municipium Flavium Irnitana* polgárainak, és arról a pénzről és azzal a pénzzel kapcsolatban *municipium Flavium Irnitana* azon polgárának, aki akarja, és akinek e törvény alapján lehet, annak perhez, keresethez és követeléshez (való joga) legyen.

Lex Irnitana 62. rubrica

(Illés Imre Áron fordítása)

szabályozások voltak érvényben, azaz bizonyos közpénzeket vagy játékokra vagy épületekre kellett fordítani. Crawford szerint ez a szabályozás a szövetséges háborút követő, az új római polgárok városait érintő általános törvényben szerepelt.⁵⁵ Cappelletti szerint azonban egy Kr. e. 94-re, azaz a szövetséges háború kitörése elé keltezhető Capua környéki feliraton is hasonló elvekkel találkozunk, ahol a *pagus* törvénye alapján (*ex lege pagana*) oszlopcsarnokot újjáépítettek fel, és ennek következtében az érintett személyeknek úgy legyen (dísz)helyük a színházban, mintha *ludit* rendeztek volna.⁵⁶ Bár a kapcsolat nem biztos, a hasonlóságok miatt mégis elgondolkodtató, és talán igaza van Cappellettinek abban, hogy ez esetben nem annyira egy Róma városi szabály terjed el, hanem inkább a római törvények vesznek át egy dél-itáliai városokban meglévő helyi szokást/szabályozást.

Fent láttuk, hogy magánépületekről van szó, ebből következik a kérdés, hogy mennyire számított általánosnak, hogy az állam így beavatkozik a magántulajdonba. A szakirodalom ebben a kérdésben nem egységes, alapvető kommentárjában González a *tabula Heracleensis* 32–45. sorait,⁵⁷ valamint Paulust (*Dig.* XXXIX. 2. 46) hozza példának,⁵⁸ mindkettőt „perhaps surprisingly interventionist”-nek nevezi, és utal a gyakran idézett stratonikeiai feliratra is.⁵⁹ De a teljesség igénye nélkül idézhetünk itt több hasonló értelmű forrást is, amelyek hasonló kontextusban a magántulajdont vagy magánemberek vagyontát érintik, például Papinianus (*Dig.* XLIII. 10. 1),⁶⁰ Ulpianus (*Dig.* XLIII. 8. 2⁶¹ és *Dig.* XLIII. 8. 2, 17),⁶² Valentinianus (*Cod.* VIII. 10. 8 [377]).⁶³ Fontos azonban, hogy ezek többnyire későbbiek és általában közvetlen kapcsolatban vannak középületekkel, közutakkal is,⁶⁴ és beleillenek a Spitzl által is hangsúlyozott tendenciába, hogy az idő előrehaladtával a magánépítkezések (bővebben akár a magántulajdon feletti szabad rendelkezés) szabadsága csökken, míg az ingatlantulajdonnal kapcsolatos kötelezettségek nőnek.⁶⁵ Kérdés, hogy ez mennyire volt így, vagy egyáltalán elindult-e ez a folyamat például a *lex Tarentina* életkezése idején? Azaz a magánkézben lévő épületek lebontásába való beavatkozás valóban „surprisingly interventionist”-e?

Ugyanakkor persze vannak világos szabályozások kifejezetten a magánépületekre vonatkozóan is, például különösen a köztársaság végétől kezdve egyre több adatunk van a (magán) épületek magasságának, egymástól való távolságának, az építőanyagának a szabályozására, a füsttel és trágyával kapcsolatos szomszédok közötti vitára, a napfényhez való jogra, és tűzvédelmi, városrendezési követelményeknek való megfelelésre,⁶⁶ de ide vonható a *cautio damni infecti* vagy az *operis novi nuntiatio* is, kifejezetten magánemberek között.⁶⁷

A fő probléma azonban, hogy a törvényekből semmit sem tudunk meg a tiltások okairól, azaz nem derül ki, hogy például azért nem lehet bontani, mert ez magánembernek okozna kárt, vagy esetleg a középületek városképi szempontjai érvényesülnek. Mindenesetre Lewis azt hangsúlyozza, hogy akár már a tizenkéttáblás törvénytől kezdve kimutatható a beavatkozás a magánemberek építkezéseibe a közösség érdekében, és nincs okunk a korlátlan magántulajdon elvét feltételezni.⁶⁸ Ezekre a kérdésekre a továbbiakban még kitérünk, mielőtt azonban megvizsgálánánk, hogy mi lehet a törvénytörvények célja, vizsgáljuk meg, hogy volt-e hasonló törvény Rómában, mivel több kutató abból az *a priori* feltételezésből kiindulva vizsgál-

ja a városi törvényekben foglalt szabályozás célját, hogy ezek egy az egyben megfelelték a Róma városi szabályozásoknak. Ahogy fent láttuk, Cappelletti tanulmánya alapján igen valószínű, hogy a büntetéspénzek *ludira*, illetve *monumentára* való fordítása akár külső eredetű is lehet.⁶⁹ Ez azonban a jelen részben nem releváns, mert egyrészt ez a szabály a *lex Ursonensis*-ben és a *LFM*-ben nem fordul elő, másrészt a kutatókat a római minták vizsgálata során elsősorban a házak lebontásának tilalma érdekli. A kutatók döntő többsége egyetért abban, hogy valami hasonló szabályozásnak kellett lennie a köztársaságkori Rómában is.⁷⁰ Lewis és Robinson egyenesen a tizenkéttáblás törvény⁷¹ korától feltételez hasonló tiltásokat, bár mindketten kiemelik – és ez rendkívül fontos és gyakran figyelmen kívül hagyott tényező –, hogy az ilyen korlátozások célja és oka időben változó lehetett, Lewis szerint ugyanis az eredetileg a lopott anyag bontásának tilalmára vonatkozó törvény válik fokozatosan általános szabállyá, Robinson szerint pedig ezeket a tiltásokat alkalmi és politikai tényezők motiválhatták.⁷² De rajtuk kívül például Garnsey, Cappelletti vagy Phillips is amellett érvelnek, hogy a köztársaságkor végére már kellett lennie valami hasonló, a magánépületek bontását tiltó Róma városára vonatkozó törvénynek is.⁷³ Ugyanakkor különösen Phillips tanulmányával kapcsolatban ki kell emelni, hogy még ha voltak is ilyen törvények a *principatus* előtt, ezek pontos tartalmát nem ismerjük.⁷⁴

Ezt követően térjünk rá a kutatást leginkább foglalkoztató kérdésre, ti. hogy mi volt ezeknek a törvényeknek a célja. Mivel maguk a törvénytörvények erről semmit nem árulnak el, a vizsgálatba mindenképpen külső forrásokat kell bevonnunk. Fontos előjáróban leszögezünk, hogy többen elvetik a későbbi – főleg *Digestá*ban szereplő – források felhasználhatóságát a városi törvények vonatkozó helyeinek értelmezésekor, mivel időben későbbiek és a bennük foglalt rendelkezéseknek más a célja, mint a városi törvényekéinek. Bár nem állítom, hogy a későbbi források egy az egyben magyarázzák/kiegészítik a városi törvényeket, de arra fel kell hívnom a figyelmet, hogy valóban maguk a törvénytörvények semmit nem árulnak el arról, hogy e rendelkezéseket mi motiválta, mit akartak elérni velük, és ez még az explicitebb egyéb források esetében is vita tárgyát képezi. Így nehéz megállapítani, hogy tényleg más volt-e a törvények célja. Ennél is fontosabb, hogy a kutatók hajlamosak egy koherens egységként kezelni a városi törvénytörvényeket, és külön, de többé-kevésbé szintén koherens egységként a többi későbbi jogforrást. A helyzet azonban véleményem szerint sokkal árnyaltabb, igaz, hogy a három városi törvény egyértelműen kapcsolatban van egymással – akár lineáris evolúciót feltételezünk,⁷⁵ akár kevésbé szabályos, egyéni átvételeket –, a *lex Flavia municipalis* (Kr. u. 83) azonban időben nagyjából 150 évre van a *lex Tarentinától* (Kr. e. 90–62), de körülbelül ugyanilyen a távolság közte és Ulpianus, Paulus vagy a 222-es *Codex*-hely között is, így az időbeli távolság önmagában nem dönti el a kérdést.⁷⁶ Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a *lex Tarentina* és a *lex Ursonensis*, illetve *lex Flavia municipalis* között több fontos szempontból is jelentős különbség van. Ennek megfelelően például az, hogy a *lex Tarentina* alapján a büntetési összeget bizonyára nem az épület újjáépítésére szánták,⁷⁷ önmagában nem bizonyítja, hogy ez volt a helyzet Ursóban és a flaviusi *municipium*okban is. Az, hogy Tarentumban a büntetés összege a szóban forgó épület értéke volt, semmit

nem árul el arra vonatkozóan, hogy hogyan is kell értelmeznünk a *quanti ea res erit*-et a másik két törvényben, sőt, inkább a hasonló értelmezés ellen szól, mert különben miért nem fogalmaznak olyan világosan, mint a *lex Tarentinā*-ban. Ennek megfelelően a továbbiakban természetesen nem feltételezem a *priori*, hogy minden forrás háttere ugyanaz, és hogy például Ulpianusszal minden további nélkül meg lehet magyarázni a *lex Ursonensist*, de azt sem, hogy a városi törvényeknek mindenképpen egységes a háttere. Elképzelhető, hogy egy Ulpianus helytel jobban magyarázható a *lex Irnitana* egy rendelkezése, mint a *lex Tarentinā*-val.⁷⁸ Ugyanakkor az is igaz, hogy mivel kevés a szöveg, a kutatók ezeket gyakran túlinterepretálják, és idővel szem elől veszítik, hogy ténylegesen mit is mond a szöveg.⁷⁹

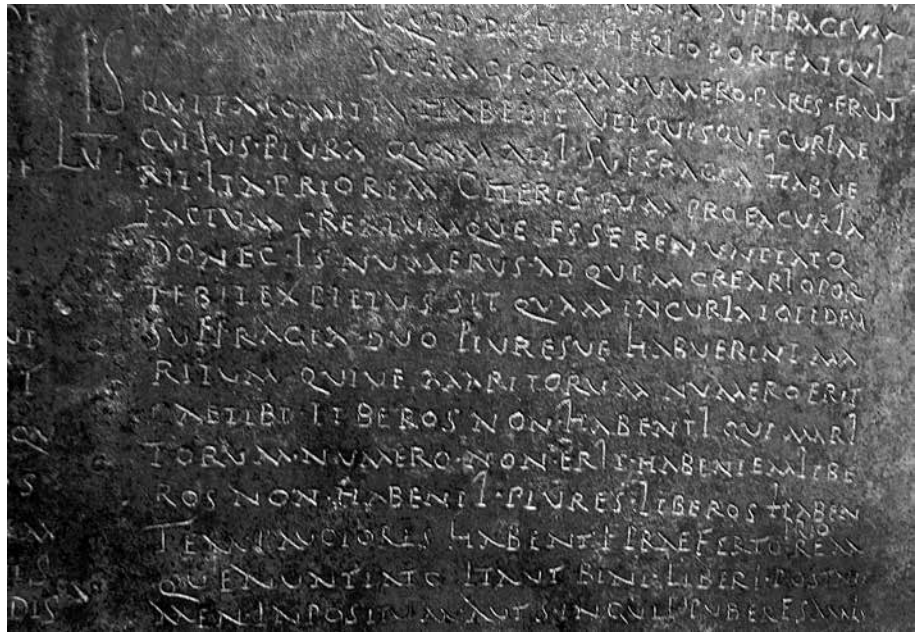
A vonatkozó *Digesta*- és *Codex*-helyeket, valamint a felhasználható irodalmi forrásokat, feliratokat majd a lábjegyzetekben jelzem, van azonban egy felirat, amelynek vizsgálata különösen tanulságos lesz a témánk szempontjából. Ez pedig az 1600 körül Herculanum romjai között talált bronztábla, amely két senatusi határozatot tartalmazott, ezek a következők (FIRA I nr. 45: *SCC. de aedificiis non diruendis* néven):

Senatus consultum Hosidianum: „Cnaeus Hosidius Geta és Lucius Vagellius consulsága idején.⁸⁰ Jóságos uralkodónk (ti. Claudius császár) városunkat és egész Itáliát az örökkévalóság számára szolgáló építményekkel díszítette, és nemcsak legfelségebb szándékával, hanem példájával is gondolja azokat, azok megóvása érdekében e boldog században közfáradozáson felül a magánosoknak is igyekezettel kell lenniök. Tartózkodnia kell mindenkinek azon kegyetlen ügyletektől és a békés fejlődés ellenére levő tevékenységtől, amely a házak (*domus*) és a majorságok (*villa*) lerombolására törekszik. Ha valaki olyan céllal vásárol építményt, hogy lebontásával a vételárhoz képest többletnyereségre tegyen szert, az annak kétszeresét tartozik a kincstárba befizetni, amennyiért azt vásárolta,⁸¹ és erről a *senatus*nak is be kell számolnia. Minthogy pedig ugyanolyan rossz példát szolgáltat az ilyen célból történő eladás, mint a vétel, tehát az eladókat, akik tudatosan, rosszhiszeműen a *senatus* kifejtett akarata ellenére adnak el, azzal kell büntetni, hogy az ilyen eladások érvénytelenek legyenek. Tanúsítja azonban a *senatus*, hogy nem azokkal a tulajdonosokkal szemben határozott, akik építményeik birtokában azok egyes részeit átépítik, és ezt nem üzérkedés céljából⁸² teszik.

Számlálás szerint a határozatkor jelen volt 383 *senator*.⁸³

Senatus consultum Volusianum (Kr. u. 56): „[Quintus] Volusius és Publius Cornelius consulsága idején⁸⁴ március 2-án hozott senatusi határozat.

Quintus Volusius és Publius Cornelius beszámoltak Alliatoria Celsilla rokonainak kérelméről, és hogy mit kellene tenni ebben az ügyben, erről a *senatus* így határozott:

2. kép. A *lex Malacitana* 65. caputja (forrás: Wikimedia)

Mivel a *senatusi* határozat, amelyet Isteni Claudius császár indítványára Hosidius Geta és Lucius Vagellius *senatori* rangú férfiak consulsága idején szeptember 21-én hoztak, elrendelte, hogy senki se rombolja le házát (*domus*) vagy majorságát (*villa*)⁸⁵ abból a célból, hogy többletnyereségre tegyen szert, és ilyesmit ne is vásároljon vagy adjon el üzérkedés céljából, és meg lett határozva a *senatusi* határozatot megszegő vevő büntetése is, ti. hogy a vevő a vételár kétszeresét köteles befizetni az államkincstárba, az eladó számára pedig érvénytelen lesz az eladás.⁸⁶ De semmi új rendelkezést nem hozott a *senatusi* határozat azokkal kapcsolatban, akik saját ingatlanai birtokosai-ként a jövőben valamit ezeken megváltoztattak,⁸⁷ feltéve, hogy nem üzérkedés céljából tették mindezt.

Allatoria Celsillának, a legkésebb férfi, Atilius Lupercus feleségének a rokonai előadták ennek a rendnek [ti. a *senatus*nak – a szerző], hogy az apja, Allatorius Celsus birtokokat vásárolt épületekkel együtt a mutinai körzetben, amelyet campi Macrinek neveznek. Ezeken a helyeken korábban vásárokat szokott tartani, de ezzel már évekkel ezelőtt felhagyott, és az épületek is a régiségük miatt elpusztultak, és semmi haszna nem lenne az újjáépítésüknek, mivel senki sem lakik bennük, és senki nem is akar az elhagyott és romos⁸⁸ (házakba) költözni.⁸⁹ Ezért ne legyen Celsilla kárára és bírságot és büntetést se kelljen fizetnie, ha azokat az épületeket, amelyekről ebben a rendben tárgyaltak, lebontja, vagy ha azokat azzal a feltétellel adja el, akár önmagukban, akár a földekkel együtt, hogy a vevő azokat a saját kára nélkül lerombolhassa és elpusztíthassa. A jövőre vonatkozóan azonban intünk mindenkit, hogy tartsák magukat távol az üzérkedés ilyen rút fajtájától, különösen ebben a korban/században, amelyhez sokkal inkább illik új épületek létrehozása és minden épület felékesítése, hogy ezekkel ragyogjon a földkerekség szerencséje, mint Italia bármely részének az épületek romjaival történő elcsúfítása. ...”

A haszonszerzés, illetve bontás céljából történő eladás tiltása a későbbiekben is adatolt.⁹⁰ A fenti *senatus consultum*ok értelmezésekor fontos kérdés, hogy hogyan tesznek szert több-

letnyereségre bontással. Itt érdemes különválasztani a városi (*domus*) és a vidéki (*villa*) szempontokat. A vidéki szempontokkal kapcsolatban Phillips idézi és el is veti Pachtère véleményét,⁹¹ aki szerint egyrészt nem éri meg pusztán az építő/bontási anyag miatt vásárolni,⁹² másrészt, hogy ennek a rendelkezésnek az a célja, hogy a nagybirtokosok ne vásárolják fel a kisbirtokokat és alakítsák ezeket mezőgazdasági területté. A *senatus consultum* szövegében azonban szó sem esik mezőgazdaságról, a romokról viszont igen, ha pedig mezőgazdasági területté alakítanák át, akkor bizonyára a romoktól is megszabadulnának stb. Azaz nem a mezőgazdasági tevékenység miatt éri meg bontani. Ugyanakkor többen is felhívják arra a figyelmet, hogy a bontott anyagból komoly haszonra lehetett szert tenni:⁹³ értékes lehet a márvány és az oszlopok (Marci. *Dig.* XXXIX. 2. 48), a különböző díszítőelemek, a használt tetőcserép mint minőségét már bizonyított építőanyag, a kő- és faanyag, különösen olyan területeken, ahol ezekből kevés van.

A városi épületek (*domus*) esetében is érvényesek a fenti szempontok, ti. adott esetben megéri az építőanyagért vásárolni majd bontani, ugyanakkor sűrűn lakott városokban, különösen pedig Rómában egyéb szempontok is érvényesülnek, leginkább a telek lehet értékes (például megvesz valaki valami olcsó, rossz házat, eladja, épít rajta stb.).⁹⁴

A bontás céljából történő eladás tehát gondot okozhat, mert a romok elcsúfítják a várost, és ez rossz fényt vet rájuk, különösen Rómára, azaz nem elsősorban az a gond, ha romos egy épület és lebontják, hanem ha romos marad. Ide tartozik még Pachtère fent idézett véleménye a kisbirtokok védelméről,⁹⁵ de az esetleges ingatlan- vagy építőanyag-spekulációk is szóba jöhetnek.

A két *senatus consultum* kapcsán láthattuk, hogy még sokkal explicitebb szövegeknél is vitatott, hogy pontosan mi is a céljuk, kíséreljük meg azonban feltérképezni, hogy milyen lehetőségek jöhetnek szóba a városi törvényeinkkel kapcsolatban, folyamatosan szem előtt tartva, amit például Garnsey és Phillips is hangsúlyoz: a törvények hatása, oka nehezen vizsgálható, mert a törvényben nem szerepel indoklás (sem a törvényhozóé, sem a bontóé), így minden csak feltételezés.⁹⁶ Bizonyosan hibás Barker és Marano véleménye, hogy a jogalkotót nem esztétikai, hanem gazdasági szempontok vezették, ti. hogy meg akarta őrizni a városok legfőbb bevételi forrását, amelyeket a középületek és infrastruktúra bérbeadása jelentett, mivel – ahogy azt a dolgozat elején láttuk –, a törvény nem köz-, hanem magánépületekre vonatkozik.⁹⁷ Ettől eltekintve alapvetően a következő szempontok merülnek fel:

1) a városkép megőrzése.⁹⁸ Ennek lehetnek pusztán esztétikai szempontjai,⁹⁹ összekapcsolódva az egyes uralkodók presztízsével,¹⁰⁰ de lehetnek kézzelfogható, gazdasági-politikai aspektusai is, ti. a városiasodás előmozdítása és/vagy fenntartása, a *principatus* elején inkább előbbi, a végétől inkább az utóbbi a hangsúlyosabb.¹⁰¹ Például Valentinianus (*Cod.* VIII. 10. 8 [377]) kifejezetten leírja, hogy azért kell rendben tartani az épületeket, hogy ne csökkenjen a lakosság. De lehettek akár tűzvédelmi stb. szempontok is.¹⁰²

2) a lakásállomány fenntartása, azaz társadalmi cél, elsősorban a szegényebb rétegek érdekeinek védelmében.¹⁰³ A köztársaság végére Róma jelentősen túlnépesedett, ez különösen a szegényebb rétegek számára okozott lakhatási gondot, ezen segített, ha az olcsóbb, régi épületek helyére nem

építenek új, drágább lakásokat, vagy nem is lakáscélú ingatlanokat. Azaz kifejezetten a legszegényebb rétegek rosszabb minőségű lakóhelyeinek a fenntartása lenne a cél. Phillips maga veti fel azt a problémát, hogy bár ez a helyzet Rómára igaz lehetett,¹⁰⁴ Ursót például valószínűleg nem érintette. Hogy mégis miért jelenik meg a szabályozás a városi törvényekben, arra két magyarázata van, a teljesség igényével szinte automatikusan veszik át a római szabályozást, vagy a római törvényes viszonyokat akarják kiterjeszteni a többi városra is.¹⁰⁵ Rainer szerint ez (ti. a lakásállomány fenntartása) nem lehet szempont, mivel a gazdagok megoldják, a szegényekre pedig nem fordítanak gondot.¹⁰⁶

3) a spekuláció tiltása. Ezzel kapcsolatban egyetértek Garnsey véleményével,¹⁰⁷ hogy a spekuláció *l'art pour l'art* tiltásának semmi értelme, az igazi kérdés, hogy miért gond a spekuláció, illetve mivel spekulálnak, kinek okoznak vele kárt? Lehetőségek: rossz minőségű bérházak építése:¹⁰⁸ a tulajdonosok a lehető legkisebb anyagi ráfordítással építkeznek, ez házomláshoz, tűzvészhez vezethet. Telekspekuláció: bontással csökkentve az elérhető házak számát, ezáltal felfelve a meglévők árát, bérleti díját, Lewis joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy ez túl specifikus, ahhoz, hogy városi törvényben szerepeljen,¹⁰⁹ ráadásul kérdéses, hogy Rómán kívüli városokban is van-e ilyen lakhatási probléma. De vonatkozhat a fent tárgyalt bontott anyaggal való spekulációra is. Azaz ez a pont lényegében az 1. és 2. pont közvetett érvényesülése lenne.

4) Az új épületek közvetett kontrollja.¹¹⁰ Ha a helyi tanács hozzájárulása kell a bontáshoz, akkor azzal közvetve az új magánépületek emelésébe is beleszólhatnak.

Phillips mint minden további nélkül elvetendő lehetőségként veti fel az antikvárius konzervativizmust,¹¹¹ esetleg a luxus és a spekulációs profit iránti ellenszenvet; egyfajta építési engedély szükségességét, mivel ez az üres telkeket is érintené. Rainer kizárja az esetleges károktól való félelmet, mivel ez magánjogi hatáskör (*cautio damni infecti* és *operis novi nuntiatio*).¹¹² Ez utóbbi kérdés azonban véleményem szerint nem ilyen egyszerű, hiszen közterületet is fenyegethet egy romos épület, amit bizonyít Papinianus (*Dig.* XLIII. 10. 1).¹¹³

A fentiekből is kiderül, hogy nem feltétlenül lehet és kell egyetlen célt keresni, például a *principatus* elején szempont lehet az uralkodó presztízsének fenntartása, a 3. századtól viszont már inkább gyakorlati cél a városok hanyatlásának megállítás. Ugyanakkor a fenti véleményekkel kapcsolatban ki kell emelni, hogy nem mindig csak a városi törvények szövegét veszik alapul,¹¹⁴ ennél is fontosabb, hogy jelentős részük – különösen a lakhatási kérdés – túl Róma-specifikus. Az is kérdés, hogy a jogalkotó mennyire ismerte/vette figyelembe a helyi viszonyokat,¹¹⁵ különösen egy több városra is érvényes törvény esetében (például *LFM*). Így még ugyanazon szövegnél is elképzelhető több szempont szimultán érvényesülése: egy nagyobb város esetében (például Malaca) az első században szempont lehet a lakásállomány fenntartása, egy kisebb, szegényebb településnél (Irni) pedig a városkép fenntartása. Összegezve tehát úgy gondolom, hogy helytől és időtől függően, több szempont is megjelenhet, ezek közül a legfontosabbak a lakásállomány és a városkép megőrzése, utóbbi praktikus és elvont, akár propagandacélokat is szolgálhat.

A *lex Tarentina* esetében világos, hogy az épület értéke szabja meg a büntetés mértékét, de a többenél nem egyértelmű

a helyzet, mivel a *quanti ea res erit* kifejezés nem csak kézzelfogható konkrét tárgyra vonatkozhat – itt az épületre –, hanem tágabb értelemben az egyéb költségekre is. Ezt bizonyítják a következő szöveghelyek: az *Irñ.* 47/I: általában a követség nem megfelelő ellátása miatt szab ki ilyen büntetést; *Irñ.* 48/J: az állami/városi javak bérbevételével kapcsolatos visszaélések esetén (itt ráadásul csak közvetve ér[het]i kár a várost, a büntetés mértéke valószínűleg nem a kár értéke); *Irñ.* 67: közpénzről való elszámolás akadályozása (itt sincs feltétlenül konkrét kár); *Irñ.* 72: rabszolgafelszabadítással kapcsolatos jogtalanságok (itt sincs feltétlenül konkrét kár). A *lex Ursonensis*ben csak egyszer fordul elő, a fenti helyen.¹¹⁶

A *quanti ea res erit* értelemezésével kapcsolatban főleg két irányzat szerepel a szakirodalomban. Ez az összeg a lebontott és újjá nem épített épület értéke; vagy az újjáépítés költségei, ehhez kapcsolódik az a fontos probléma, hogy maga a törvényszöveg nem teszi kötelezővé az újjáépítést. Több szerző mégis amellet érvel, hogy külső források alapján az újjáépítési kötelezettség valószínűsíthető a törvényeink esetében is. A témához alapvető Mommsen összefoglalója:¹¹⁷ Valentinianus (*Cod.* VIII. 10. 8 [377]) szerint a *curialis*okat és egyéb háztulajdonosokat kötelezni kell házaik karbantartására; Ulpianus (*Dig.* I. 18. 7) szerint a *praeses* kötelezze a tulajdonosokat a házaik karbantartására. Paulus (*Dig.* XXXIX. 2. 46) sokkal konkrétabb: a *curator rei publicae* építtesse újjá a lebontott házakat, ha ezt közköltségen teszik, és a tulajdonos nem fizeti be kamatostul a költségeket, akkor a város elidegenítheti a házat. Az összeomlott, rossz állapotú házak elidegenítése megjelenik a Diocletianusnál (*Cod.* XI. 30. 4) is: a *lex civitatis* értelmében az összeomlott épületek telkét a város jogosan adja el, a tulajdonos ez ellen nem tehet semmit. Alexander Severus (*Cod.* X. 8. 3 [224]) pedig – a helyi *magistratus*ok és a szomszédok szólhatnak bele, hogy egy romos házból ház helyett lehet-e például kert – alapvetően arra mutat rá, hogy nem egyszerűen építeni kellett az ingatlan helyére valamit, hanem az is szempont volt, hogy mit. A fő probléma, hogy ezek a források kivétel nélkül 3-4. századiak, így nem tudhatjuk, mennyire lehetnek érvényesek a Kr. e. 1. és Kr. u. 1 században. Fontos azonban, hogy a fentiekhez hasonló elvekkel (karbantartási kötelezettség; ha ez nem teljesül, akkor a város/*magistratus* végezteti el a munkát, majd ennek költségeit a tulajdonosra terhelik; ha a tulajdonos nem fizet, elidegenítik az ingatlant/telket) korábban is találkozunk, igaz, általában egyszerre csak egy-két elemével. A Kr. e. 1. sz. közepéről származó *tabula Heracleensis* 20 skk. soraiban megjelenik az az elv, hogy a tulajdonos helyett a város (itt az *aedilis*) végzi a karbantartást, majd ennek összegét a tulajdonosra terhelik. Suetonius (*Vesp.* VIII. 5) szerint, ha a tulajdonosok nem állították helyre a romos épületeket, akkor

ezeket a telkeket bárki elfoglalhatta és építkezhetett rajtuk.¹¹⁸ De utalhatunk itt a fentebb már idézett Kr. u. 127-es stratonikeiai felíratra is, ti. ha valaki nem tartja karban a házat, át kell adnia egy polgártársának. Több-kevesebb változtatással, illetve részletességgel, de alapvetően Mommsen véleményét követi a kutatók többsége, azaz, hogy a városi törvények esetében is feltételeznünk kell az újjáépítési kötelezettséget, és ennek megfelelően a *quanti ea res erit* értéke a város által a helyreállításra fizetett összegnek felel meg, és ennek megfelelően erre kell költeni a bírságot.¹¹⁹ Rainer és Spitzl áll ki a leghatározottabban a fenti érveléssel szemben, ti. hasonlóságok vannak, de lényegi különbségek is, például a városi törvényekben bírságot szabnak ki, míg a fent idézett szövegekben a helyreállítást kell megtéríteni stb.¹²⁰ Azaz nem megalapozott a városi törvények és a *Digesta*-, illetve *Codex*-helyek összekapcsolása. Alapvetően igaza van a kritikus hangoknak abban, hogy ezek kései források, és nem kapcsolhatjuk össze őket minden további nélkül a korábbi városi törvényekkel, fontos kiemelni azonban, hogy az egyes elemek már korábban is megjelennek, így magának az elvnek a meglétét (újjáépítési kötelezettség, ha ezt a tulajdonos nem végzi el, akkor a város a tulajdonosra kirótt büntetésből fedezi) a törvényszövegeink idején indokoltnak látom. Ennek ellenére kétlem, hogy ez volt a jogalkotó szándéka, mivel ez egyáltalán nem szerepel a vonatkozó törvénycikkeinkben. A *lex Tarentina* esetén még csak-csak lehetne érvelni azzal, hogy nagyon töredékes a szöveg, és a vonatkozó rendelkezés elveszett, de a *lex Ursonensis* és az *LFM* jelentős része ránk maradt, így az mindenképpen jelzésértékű, hogy ezekben sincs semmi nyoma a fentieknek.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a vizsgált törvényszövegek kétségkívül magánépületekre, és nem középületekre vonatkoznak. Az egyes, bontást jelentő szavak pontos tartalmának a megállapítása nem feltétlenül lehetséges, de valószínűleg a teljes és részleges bontást, valamint egyes építészeti elemek (például oszlopok) eltávolítását tiltják. A *continentia* jelentése nem egyszerűen „előváros”, hanem olyan épületek összessége, amelyek közvetlen vagy közvetett kapcsolatban vannak az *oppidum* területével. A *pro ludis* feliratok alapján a *lex Tarentina* ezen része külső hatást mutathat. A köztársaságkor végén Rómában is lehetett hasonló értelmű törvény, de léte nem bizonyítható egyértelműen. A rendelkezések célja nem határozható meg pontosan, minden bizonnyal változó volt időben és térben, de elsősorban a lakásállomány megtartását és a római típusú városkép megőrzését célozhatták. Végül, pedig igen valószínű, hogy a három városi törvény keletkezése idején az újjáépítési kötelezettsége bevett gyakorlat volt, mivel azonban egyik törvény sem utal semmi hasonlóra, ez valószínűleg nem érvényesült az érintett településeken törvényi előírásként.

Jegyzetek

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

- 1 Összefoglalóan lásd Illés 2011, 8–13.
- 2 A témához bővebben lásd Frederiksen 1965; Caballos Rufino – Colubi Falcó 2006; Wolf 2006–2007.
- 3 Tarentum municipium törvénye, Kr. e. 89–62 között keletkezett, lásd Crawford 1996, 301–312; magyarul Borhy 1998, 294–295 (a vonatkozó részben több, értelemzavaró hibával); pontosabb, de nem teljes fordítás: Sály 2021, 144. Laffi (2004, 637) a *terminus ante quem*et Kr. e. 40-ig tolja ki.
- 4 Hivatalos nevén *lex coloniae Genetivae Iuliae*, lásd Crawford 1996, 393–460; az új töredékekhez Caballos Rufino 2006; magyarul Janzsó–Szabó 2009, 21–50. A fennmaradt formájában pl. Crawford (1996, 395–399) és Galsterer (2006, 44–45) szerint Flavius-kori; Stylow (1997, 42–44) Kr. u. 1. sz. közepe után, míg Caballos (2006, 402–411) Kr. e. 20/17 – Kr. u. 24 közé keltezi.
- 5 Kr. u. 83, lásd Illés 2013; magyarul Illés 2007.
- 6 Itt nem szerepelnek kezesek, d’Ors 1986, 142.
- 7 Lewis (1989, 43) szerint itt utasításról van szó („ordered to demolish”), a kontextus miatt (a kezesállítás stb. miatt a kezdeményező a tulajdonos) inkább a tanács engedélyéről/hozzájárulásáról van szó, ahogy a szakirodalom többsége is érti.
- 8 A többi törvénnyel ellentétben itt nem szerepel, hogy milyen többség kell ehhez az engedélyhez, d’Ors 1986, 142.
- 9 Kezesekhez lásd pl. *LFM* 63 és 64.
- 10 Crawford 1996, 399: különböző *quorum*ok összefoglalása, Ursóban ez alapján 100 fős a tanács, azaz az 50 fő és az *LFM maior pars*-a nagyjából ugyanazt jelenti, ráadásul ez azt is mutatja, hogy az ügy kevésbé volt jelentős (ennél csak nagyobb *quorum*ok voltak).
- 11 Nincs kezesesség, d’Ors 1986, 142.
- 12 Ezt bővebben lásd lent.
- 13 Ezt bővebben lásd lent.
- 14 Sőt e *caput*okkal kapcsolatban kifejezetten vizsgálják is, hogy milyen mértékben szólhat bele az állam a magántulajdon kezelésébe. Például Spitzl 1984, 79: idővel a magánépítkezés szabadsága csökken, a földtulajdon társadalmi kötelezettségei pedig nőnek.
- 15 Mancini 1910, 1542–1543.
- 16 Chastagnol – Leglay – Le Roux 1986, Nr. 333, p. 124: „que personne [...] ne dévouille, de détruisse ou ne prenne soin a’abattre un bâtiment (public)...”.
- 17 Barker–Marano 2017, 841; a városi ingatlanok bérbeadását lásd *Irén*. 63.
- 18 D’Ors 1986, 145.
- 19 Plin. *Ep.* X. 23–24: Prusa város új fürdőjének felépítéséhez kér uralkodói engedélyt; X. 37–38, 70: Nikomédia vízvezetéke; X. 39–40: nikaiai középületek problémái; X. 61–62: nikomédiai csatorna; X. 90–91: sinopéi vízvezeték; X. 98–99: amastrisi csatorna. Érdeemes megjegyeznünk azonban, hogy Plinius speciális feladatot látott el, és az említett építkezések igen nagy volumenűek.
- 20 A különböző részvételi/döntési arányokhoz lásd González Fernández 1986, 209; valamint Crawford 1996, 399 a *lex Ursonensis*hez.
- 21 „Senki épületet tetejétől meg ne fosszon, le ne romboljon, el ne pusztítson” (ford. Adamik B.); „Senki se tegyen fedetlenné, pusztítson el, vagy romboljon le” (ford. Szabó Á. Á.).
- 22 „Senki se fosszon meg a tetejétől, romboljon le vagy bontasson le.” A másként nem jelölt szövegeket a saját fordításomban közlöm.
- 23 Mommsen 1905, 373.
- 24 Ehhez példákat lásd *SC Hosidianum: detrahere, subducere, marmora et columnas, domum partemve domus vendere*, vö. Ulp. *Dig.* XXX. 41. 9; 39. 2.
- 25 Ulp. *Dig.* XXX. 41.1: „Az épületekhez kapcsolódó dolgokat azonban nem lehet (külön) örökölni hagyni, mivel az Aviola és Pansa idején hozott *senatusi* határozat elrendeli, hogy ezeket ne lehessen örökölni hagyni.”
- 26 Garnsey 2004, 72.
- 27 D’Ors 1986, 141.
- 28 Lewis 1989, 45–46. A falak elbontása jelentősebb beavatkozás, mint a tetőé, ugyanakkor a tanulmánya alapján Lewis is elfogadja a teljes bontást.
- 29 Lewis 1989, 51–54. VI. 8. *Tignum iunctum* [...]: „Az épületbe épített, vagy a szőlőhöz tartozó gerendát nem szabad kiemelni” (ford. Zlinszky J.).
- 30 Ulp. *Dig.* XLVII. 3. 1pr: „A XII táblás törvény sem elválasztani nem engedi a lopott gerendát az épülettől vagy a szőlőtől, sem vindikálni [a törvény előrelátóan gondoskodik arról, hogy ne hogy ezzel az ürüggyel az épületeket lebontsák, vagy a szőlők művelését megzavarják], hanem az ellen, akire ezt rábizonyították, hogy beépítette, a kétszeresre adott keresetet” (ford. Zlinszky J.). A zárójeles rész hiányzik Zlinszky fordításából.
- Ulp. *Dig.* XLVII. 3. 1. 1: „A *tignum* (gerenda) elnevezés magában foglalt minden anyagot, amelyből az épületek állnak, vagy amely szükséges a szőlőskerthez. Ezért azt mondhatjuk, hogy a *tignum* elnevezés magában foglalja a tetőfedőcserepet (*tegula*), a követ, a téglát és minden egyebet, amelyeket az épületekhez használnak (a *tignum* elnevezés ugyanis a *tego* ’befed’ szóból származik), ennél is bővebb értelemben a meszet és a homokot is.”
- 31 Crawford 1996, 311, ehhez Vitruvius II. 8. 19.
- 32 Rainer 1991, 325.
- 33 *OLD* s. v. „*detegere*”: „to remove the roof from, uncover; to uncover, lay bare, expose; to disclose, reveal, uncover”. *OLD* s. v. „*disturbare*”: „to upset the settled physical condition of, disturb, demolish; to upset, break up”. *OLD* s. v. „*destruere*”: „to demolish, pull down; to destroy, ruin”. *OLD* s. v. „*demoliri*”: „to throw off, remove; to pull down, demolish, to abolish, do away”.
- 34 D’Orsnak (1986, 141) minden bizonnyal igaza van abban, hogy az *anakoluthon* miatt (*aedificia erunt*, de *aedificium*) ez a kiegészítés a korábbi szövegek kevésbé sikeres – flaviusi? – *interpolatio*ja.
- 35 Vö. Pomp. *Dig.* L. 16. 239, 6 és különösen 7.
- 36 Spitzl 1984, 80: „an die Stadtmauern angebaute Gebäude”, a 294. jegyzetben határozottan kizárja a *Vorstadt* (*suburbia*) lehetőségét.
- 37 Mommsen 1905, 372: *Stadt und Vorstadt*; Hardy 1912, 108, 30. jegyzet: „within the town or suburb”; Lewis 1989, 45: „urban and suburban context” (kiemelve, hogy jogilag – illetve a gyakorlatban [a szerző] – kérdéses lehet, hogy hol van a város pontos határa).
- 38 Mommsen 1905, 372.
- 39 Ehhez lásd Crawford 1996, 380.
- 40 Tryph. *Dig.* XXVII. 1. 45, 3: a „Rómában” és a „*continentiában*” jelentése azonos; Paul. *Dig.* XXXIII. 9. 4, 4–5: a „Rómában van” kifejezés csak a falakon belül jelenti, vagy a *continentián* belüli is befelér? válasz: a legtöbb város a falaknál végződik, de Róma a *continentiánál*; Paul. *Dig.* L. 16. 2pr: *urbs* csak a falakon belül, de Róma a *continentia aedificia* is; Marc. *Dig.* L. 16. 87: az *urbs Roma* a falakon belüli terület, de Róma az is, amely *continentia aedificia*; Ulp. *Dig.* L. 15. 139pr: az is Róma épületének számít, amely Róma *continentiájában* van; Ter. *Dig.* L. 16. 147: aki a város *continentiájában* született, az olyan, mintha Rómába született volna; Macer. *Dig.* L. 16. 154: az egy római mérföldes távolságot nem a Város nulladik mérföldkövétől, hanem a *continentia aedificiától* kell számítani; Ulp. *Dig.* L. 16. 199 és Ulp. *Dig.* L. 16. 173: *absens* az, aki *extra continentia urbis* van.

- 41 Spitzl 1984, 80: az egybefüggően beépített területeknél különösen fontos, hogy ne legyenek foghíjak az épületek között.
- 42 Ez a gyakorlat, ti. büntetéspénzek játékokra és középületre költése, Rómában is bevett volt, vö. Mommsen 1899, 1025.
- 43 D'Ors 1986, 143.
- 44 Festus Pauli Exc. 123 (Lindsay): *Monimentum est, quod et mortui causa aedificatum est et quicquid ob memoriam alicuius factum est, ut fana, porticus, scripta et carmina. Sed monumentum quamvis mortui causa sit factum, non tamen significat ibi sepulchrum.* – „*Monimentum* az, amelyet egy elhunyt miatt építettek, és amely valakinek az emlékezete miatt készült, ahogy a szentélyek, oszlopcsarnokok, írásművek és versek. De ha a *monimentum*ot egy halott miatt is készítik, az még nem jelenti, hogy ott is van eltemetve.”
- 45 Wolff 1987, 729.
- 46 Cappelletti 2014, különösen 170–179.
- 47 Cappelletti 2014, 178–179.
- 48 Cappelletti 2014, 179.
- 49 Cappelletti 2014, 179–181, különösen 29. jegyzet.
- 50 Cappelletti 2014, 181–182, különösen 31. jegyzet.
- 51 Crawford 1998, különösen 38–39.
- 52 CIL I² 1635= X 829 = ILS 5706 = ILLRP 648. A továbbiakhoz lásd Cappelletti 2014, 182 skk.
- 53 A párhuzamokat a közterületen való építkezésekhez lásd fent.
- 54 Cappelletti 2014, 185, 39. jegyzet.
- 55 Crawford 1998, 39–40.
- 56 Cappelletti 2014, 187, ILS 6302.
- 57 González Fernández 1986, 218. Amennyiben a tulajdonos a háza előtti közutat nem tartja karban, a munkát az *aedilis* végezteti el, de a költségeket a tulajdonossal fizettetik ki.
- 58 „*A curator rei publicae* hivatala figyeljen arra, hogy a tulajdonosok a lebontott (*dirutae*) házakat felépítsék. (1) A közköltegen felépített ház a város joggal idegeníti el, amennyiben a tulajdonos nem akarja időre megfizetni kamatostul az erre költött pénzt.”
- 59 Hadrianus 127. május 14-i levele a stratonikeiaiaknak (FIRA I nr. 80, rossz keltezéssel), amelynek lényege, hogy Tiberius Claudius Socrates a *polis*ban lévő házat vagy helyreállítja (*episkeuadion*) vagy átadja (esetleg: eladja, *apodidomi*, a szakirodalom nem egységes ennek értelmezésében, pl. Boatwright 2000, 187: „sell”; Boatwright 1987, 23: „surrender it”) egy helyi polgárnak, nehogy az idő múlása és a nemtörődömség elpusztítsa.
- 60 „Az *astynomikosok* gondoskodjanak a városban lévő utakról, hogy egyenletesek legyenek, és hogy a vízfolyások se tegyenek kárt a házakban, és a hidak is olyanok, legyenek, ahogy kell. (1) Gondoskodjanak arról is, hogy a magán és egyéb épületek falai vagy a házak körüli falak, amelyek az út mellett vannak, ne legyenek rossz állapotban, és hogy a házak tulajdonosai azokat kijavítsák és karbantartsák. Ha pedig nem javítják ki és tartják karban, akkor pénzbüntetéssel sújtásuk őket, hogy azokat megerősítsék. (2) Gondoskodjanak róla, hogy senki se ásson (gödört/árkot/csatornát?) az utakon, ne is halmozzon rá földet, és ne is építsen rá semmit. Ha pedig valaki ezeket nem tartja be, ha rabszolga, korbácsolja meg az, aki rajtakapta; ha szabad, akkor tegyenek róla jelentést az *astynomosoknak*, az *astynomosok* pedig sújtásuk a törvényben meghatározott pénzbüntetéssel és rombolják le az építményt. (3) (Gondoskodjanak róla, hogy) mindenki a saját háza előtti közutakat tartsa karban, és takarítsa ki és tartsa karban a fedetlen csatornákat, mindezt úgy, hogy ne akadályozza a szekerek közlekedését. Akik pedig bérlőként laknak ott, amennyiben a tulajdonos nem végzi el a munkát, azok maguk végezzék el, de a költségeiket vonják le a bérlelt díjból. (4) Gondoskodjanak róla, hogy semmi se heverjen a műhelyek előtt, kivéve ha a kallós a ruhákat szárítja, vagy a bognár a kocsi-kerekeket kihelyezi, de ők is úgy helyezték el a dolgokat, hogy egy szekér elférjen. (5) És ne engedjék, hogy az utakon küzdjenek, sem hogy ürülékot dobjanak az útra, vagy holttestet vagy bőröket.”
- 61 „Semmi olyat nem tehetsz közterületen, és nem vezethetsz [semmi olyat] ilyen területre, ami kárt okozhat benne, kivéve azt, amit törvény, *senatusi* határozat, *edictum* vagy császári *decretum* megengedett számodra.” (Sáry P. fordítása)
- 62 „Ha valaki közterületre épített úgy, hogy ebben senki nem gátolta, nem kényszeríthető a bontásra, nehogy a romok elcsúfítsák a fővárost, mivel [ez] az *interdictum* tiltó, s nem helyreállító [jellegű]. Ha azonban ez az épület akadályozza a közhasználatot, annak, aki a közmunkákat felügyeli, mindenképpen le kell azt bontatnia, vagy ha nem akadályozza, bérleti díjat kell rá kivetnie [...]” (ford. Sáry P.)
- 63 „Az egyes városok *curialisait* akár akaruk ellenére is arra kényszerítik, hogy az egykor a birtokukban lévő és a városban található házaikat helyreállítsák, vagy újra felépítsék, hogy ezáltal szolgálataira álljanak a közfeladatoknak és növeljék saját városaik lakosságát. (1) Azok a tulajdonosok pedig, akik nem *curialisok*, azokban a városokban, ahol házat birtokolnak, az összeomlott és elhanyagolt házakat ugyanígy állítsák helyre, és ennek az utasításnak a betartására jogi eszközökkel kell kényszeríteni őket.”
- 64 A középítmények szabályozásának témáját röviden érinti Sáry (2021, kül. 138 skk.), de a városi törvények közül csak a *lex Tarentinát* tárgyalja, ugyanakkor kitér röviden az „épített környezet” (azaz utak, közterületek stb.) védelmére stb.
- 65 Spitzl 1984, 79.
- 66 Lásd kifejezetten Róma városára vonatkozóan Robinson 1994, 28–39; Spitzl 1984, 79–80.
- 67 Ezekhez röviden lásd Földi–Hamza 1999, 355.
- 68 Lewis 1989, 48 skk.
- 69 Cappelletti 2014.
- 70 Kritikus egy általános érvényű törvény létével szemben pl. Rainer 1987, 294.
- 71 A szövegeket lásd fent.
- 72 Lewis 1989, 51–54; Robinson 1994, 37–38.
- 73 Garnsey, 2004, 72: „It is hard not to believe that some such regulation was published at Rome in the late Republic.” Cappelletti 2014, 168: római minta, de vannak helyi eltérések/módosítások (fontos, hogy ez magára a bontást érintő részre vonatkozik, a fent is idézett véleménye, ti. hogy nem-római elemek is bekerülhetnek, kifejezetten a büntetéspénz elköltését érinti). Phillips 1973, 86–87; a tanulmányban azonban vannak jelentős problémák (ehhez lásd Garnsey 2004), pl. a *non deterius restitutus erit* és *se reraedificaturum* szerinte azt jelenti, hogy csak javítani lehet, újraépíteni nem stb.
- 74 Az egész tanulmány gondolatmenete mögött az az implicit feltételezés áll, hogy a Róma városát érintő törvények teljesen megfeleltek a ránk maradt városi törvények szabályozásainak, ez már csak azért is problémás, mert a városi törvények szabályozása sem egységes.
- 75 Lamberti 1993, 86. Phillips 1973, 86: *lex Tarentinához* képest a *lex Ursonensis*, illetve *LFM* szigorúbb, mert menet közben rájöttek, hogy megerősítés szükséges (pl. kezesek).
- 76 Ulpianus 223-ban halt meg. Paulus 219-től *praefectus praetorio*. Cod. VIII. 10. 3; VIII. 10. 2 (222).
- 77 A fele a játékokra vagy az emlékműre megy.
- 78 Ellenpélda Phillips, aki mindent mindennel összevegyít.
- 79 Erre hívja fel a figyelmet Garnsey (2004) is.
- 80 Nem tudjuk, mikor voltak *consulok*, feltehetően valamikor 44–47 között, ennél pontosabb keltezésre nincs lehetőség, vö. FIRA I 288.
- 81 Itt Sáry Pál fordítását fogadtam el Zlinszky Jánoséval szemben.

- 82 *Negotiationis causa*, bár a *SC Volusianum* és a vonatkozó jogforrások fordításában átvettem az „üzérkedés” fordítást, fontos megjegyezni, hogy itt és a többi jogforrás esetében is kérdéses, hogy mennyire negatív önmagában a *negotatio* felhangja. Garnsey (2004, 73) szerint itt inkább szabályos kereskedelemről van szó.
- 83 Ford. Zlinszky J. (Diósdí 1973, 45), Sárý (2021, 144–145) módosításával.
- 84 Quintus Volusius Saturninus és Publius Cornelius Scipio 56-ban voltak *consul ordinariusok*.
- 85 A bevett értelmezés szerint a *domus* inkább városi házat, a *villa* pedig vidéki, elsősorban mezőgazdasági célú épületet jelölhet.
- 86 Robinson (1994, 18) is hangsúlyozza, hogy itt az eladót és a vevőt is büntetik.
- 87 *A mutaverint* értelmezése kérdéses: Phillips (1973, 91) szerint átépítés: „make alterations to their property”, Lewis-Rheinhold (idézi Phillips) szerint „transfer parts from one to another of the said properties”, míg Garnsey (2004, 72, 31. jegyzet) szerint *sell*, nem pedig *change*.
- 88 Vö. Cic. *ad Att.* XIV. 9. 1, ahol olyan rossz állapotban voltak az épületek, hogy nemcsak a bérlők, de az egerek is kiköltöztek.
- 89 Lewis (1989, 45) szerint bizonyítani kell, hogy az épületek lakatlanok, illetve lakhatatlanok, de erről semmi közelebbit nem tudunk.
- 90 Lewis (1989, 43–44): Marci. *Dig.* XXXIX. 2. 48: „Ha valakire rábizonyul, hogy üzérkedés céljából bontásra adta el házát vagy házának egy részét, akkor mind az eladó, mind a vevő meghatározott büntetése az elidegenített ház vételára legyen fejenként. Ha valaki középítménybe épít be márványt, vagy oszlopokat, azt joggal tehesse.” Paul. *Dig.* XVIII. 1. 52: „A *senatus* úgy határozott, hogy senki se bontson le házat (*domus*) vagy villát, hogy azáltal nagyobb haszonra tegyen szert, és senki se adjon el vagy vásároljon ezek közül valamit kereskedés céljából. Annak a büntetését, aki ez ellen a *senatus consultum* ellen tesz, a következőképpen állapították meg: a vevőnek az eladási ár kétszeresét kell befizetnie a kincstárba, az eladó számára pedig érvénytelen lesz a vásárlás. Mindenesetre, ha kifizetted nekem az árat, akkor azt visszakérheted, amikor a kincstárba be kell fizetned a duplumot, mivel részemről érvénytelenné vált az adásvétel. Ez a *senatus consultum* nem csak arra az esetre érvényes, ha valaki saját házát vagy villáját adja el, hanem akkor is, ha másét.” (Ez alapvetően azt is jelenti, hogy végeredményben senki sem fizet duplumot: a vevő ugyan a vételár kétszeresét fizeti be a kincstárba, de a vételárat visszakérheti az eladótól, mivel érvénytelen a vásárlás. Azaz valójában csak a vételár egyszeresét bukja az üzleten.)
- 91 Phillips 1973, 92–93. Ugyanígy Garnsey (2004, 74) is elveti ezt a nézetet.
- 92 Hogy ez nem igaz, azt a továbbiakban részletesen látni fogjuk.
- 93 A kérdést újabban részletesen tárgyalta Barker–Marano (2017), kiemelve, hogy mind az írott, mind a régészeti források alapján úgy tűnik, hogy az épületekből bontott anyagoknak törvényileg szabályozott, legális, kiterjedt és mindenképpen jövedelmező kereskedelme volt. Utal például a HA *Hadr.* 18. 2-re „Többek között elrendelte (ti. Hadrianus), hogy egyetlen városban sem szabad házat lebontani azért, hogy az olcsó anyagot másik városba szállítsák.” (Kiss S. fordítása). Boatwright (1987, 22–23, 16. jegyzet) is kiemeli, hogy általában vitatják, hogy a szállítási költségek miatt ez megéri-e, de a szállítás árát túlbecsülhetik, míg a kidolgozott márvány és épületfa értékes lehet, Boatwright (2000, 14–15, 122 skk. és 187) pedig az esztétikai szempontokra utal, valamint arra, hogy Hadrianus eleve nagy figyelmet fordított a városi építkezésekre. Lásd még Phillips 1973, 93.
- 94 Phillips 1973, 92–94; Garnsey 2004, 72.
- 95 Garnsey 2004, 74–75.
- 96 Garnsey 2004, 72; Phillips 1973, 88.
- 97 Barker–Marano 2017, 841.
- 98 Garnsey (2004, 72) ezt tekinti elsődleges szempontnak, másodlagosnak pedig a lakásállomány fenntartását; lásd még Crawford 1996, 310.
- 99 Ulp. *Dig.* I. 18. 7 is *deformitas*ról beszél a helyre nem állított épületekkel kapcsolatban.
- 100 Robinson (1994, 37) szerint az eredeti cél, a lakóhelyek védelme mellett később Róma dicsősége is szempont.
- 101 Rainer (1991, 329) szerint a fő cél a *municipiumok* és *coloniák* városi jellegének fenntartása; a római kultúra városi kultúra, így alapvető jelentőségű a települések városias jellegének megőrzése és előmozdítása, a vidékre költözés megakadályozása. A birodalom hanyatlása a városok hanyatlása, ennek tüneti kezelése az épületbontások tiltása. (Fontos megjegyeznünk azonban, hogy a törvényeink keletkezésének idején ilyesmiről még szó sincs.)
- 102 Spitzl 1984, 79–80.
- 103 Lewis 1989, 48; Crawford 1996, 310; Robinson 1994, 37.
- 104 A szegények helyzetéhez lásd pl. Yavetz 1958.
- 105 Phillips 1973, 88–91.
- 106 Rainer (1991, 328) hasonló véleményen Garnsey (2004, 75). Mindenesetre ez önmagában túl sommás megállapítás, a szegénygazdagsághoz röviden lásd pl. Székely 2015.
- 107 Garnsey 2004, 73.
- 108 Crawford 1996, 310.
- 109 Lewis 1989, 46–48.
- 110 Robinson 1994, 33.
- 111 Phillips 1973, 88. Rainer (1991, 328) is úgy gondolja, hogy modern műemlékvédelmi szempontok nem érvényesülnek, mivel bontani lehet.
- 112 Rainer 1991, 328.
- 113 Az utak melletti falak karbantartásának előírása.
- 114 Lásd lent a büntetési tétel vizsgálatánál idézett helyeket, pl. a karbantartásról stb.
- 115 Vö. Illés 2016.
- 116 Lásd Caballos Rufino 1997, 375.
- 117 Mommsen 1905, 372–374.
- 118 Bár világos, hogy Suetoniusnál ez nem általános, hanem az adott helyzetnek megfelelően hozott rendelkezés (a polgárháborúk és tűzvészek miatti nagymértékű pusztítás mérséklése), mégis ugyanezt az elvet képviseli Ulp. *Dig.* XVII. 2. 52, 10 (késlekedő tulajdonostárs tulajdonrésze), Const. *Cod.* VIII. 10. 4, 5 (330).
- 119 D’Ors 1953, 200 (bár a 199. oldalon *Urs.* 75-tel kapcsolatban a lerombolt épület értékét adja meg); d’Ors 1986, 143–144; González 1986, 218; Wolff 1987, 728; d’Ors – d’Ors 1988, 42, 43. jegyzet; Lewis 1989, 42–44.
- 120 Spitzl (1984, 80) és Rainer (1991, 326) a bírság összegét az épület értékével azonosítja, Phillips (1973, 94) is.

Bibliográfia

- Barker, S. J. – Marano, Y. A. 2017. „Demolition Laws in an Archaeological Context. Legislation and Architectural Re-Use in the Roman Building Industry”: P. Pensabene – M. Milella – F. Caprioli (szerk.): *Decor. Decorazione e architettura nel mondo romano*. Róma, 833–850.
- Boatwright, M. T. 1987. *Hadrian and the City of Rome*. Princeton.
- Boatwright, M. T. 2000. *Hadrian and the Cities of the Roman Empire*. Princeton–Oxford.
- Borhy L. (szerk.) 1998. *Római történelem. Szöveggyűjtemény*. Budapest.
- Caballos Rufino, A. 1997. „Lex Coloniae Genetivae Iuliae seu Ursonensis. Índice de palabras en su contexto”: *Studia historica, historia antigua* 15, 303–401.
- Caballos Rufino, A. (szerk.) 2006. *El nuevo bronce de Osuna y la política colonizadora romana*. Sevilla.
- Caballos Rufino, A. – Colubi Falcó, J. M. 2006. „Referentes genéticos de los estatutos municipales hispanorromanos: la lex municipii Tarentini y la Tabula Heraclensis”: J. F. Rodríguez Neila – E. Melchor Gil (szerk.): *Poder central y autonomía municipal: la proyección pública de las élites romanas de Occidente*. Córdoba, 17–54.
- Cappelletti, L. 2014. „Die Finanzierung von Spielen in Italien und Hispanien gemäß den lokalen Stadtgesetzen (1. Jh. v. Chr. – 1. Jh. n. Chr.)”: K. Harter-Uibopuu – Th. Kruse (szerk.): *Sport und Recht in der Antike*. Bécs, 167–194.
- Chastagnol, A. – Leglay, M. – Le Roux, P. 1986. „La lex Irnitana”: *L'Année Épigraphique* nr. 333, 87–143.
- Crawford, M. H. (szerk.) 1996. *Roman Statutes I-II*. London.
- Crawford, M. H. 1998. „How to Create a Municipium: Rome and Italy after the Social War”: *Modus operandi. Essays in Honour of Geoffrey Rickman*. London, 31–46.
- Diódi Gy. (szerk.) 1973. *A római jog világa*. Budapest.
- d'Ors, A. 1953. *Epigrafía jurídica de España romana*. Madrid.
- d'Ors, A. 1986. *La ley flavia municipal (texto y comentario)*. Róma.
- d'Ors, A. – d'Ors, J. 1988. *Lex Irnitana (Texto bilingüe)*. Santiago de Compostela.
- Földi A. – Hamza G. 1999. *A római jog története és intézményei*. Budapest.
- Frederiksen, M. W. 1965. „The Republican Municipal Laws: Errors and Drafts”: *The Journal of Roman Studies* 55, 183–198.
- Galsterer, H. 2006. „Die römischen Stadtgesetze”: L. Capogrossi Colognesi – E. Gabba (szerk.): *Gli statuti municipali*. Pavia, 31–56.
- Garnsey, P. 2004 (ered. megj. 1976). „Urban Investment in Roman Society”: P. Garnsey (W. Scheidel, szerk.): *Cities, Peasants and Food in Classical Antiquity. Essays in Social and Economic History*. Cambridge, 63–76.
- González Fernández, J. 1986. „The Lex Irnitana: a New Copy of the Flavian Municipal Law”: *The Journal of Roman Studies* 76, 147–243.
- Hardy, E. G. 1912. *Three Spanish Charters and Other Documents*. Oxford.
- Illés I. Á. (ford., bev., jegyz.) 2007. *A lex Irnitana (egy Flavius-kori municipium törvénye)*. Szeged.
- Illés I. Á. 2011. „A Flavius-kori Hispania városi törvényeinek közös modellje”: *Belvedere Meridionale* 23, 6–25.
- Illés I. Á. 2013. *A lex Flavia municipalis keletkezése és keletkezése* (Doktori értekezés). Szeged.
- Illés, I. Á. 2016. „Municipal Scaevolae and Ulpian? – The Presupposed Legal Knowledge in the Roman Municipal Charters”: *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 52, 53–61.
- Janzsó M. – Szabó Á. Á. (ford., bev., jegyz.) 2009. *Városi törvények a római köztársaság utolsó századából*. Szeged.
- Laffi, U. 2004. „Osservazioni sulla lex municipii Tarentini”: *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei. Rendiconti della Classe di Scienze Morali, Storiche e filologiche* 9/15, 611–640.
- Lewis, A. D. E. 1989. „Ne quis in oppido aedificium detegito”: J. González (szerk.): *Estudios sobre Urso. Colonia Iulia Genetiva*. Sevilla, 41–56.
- Mancini, G. 1910. s. v. „decuriones”: E. de Ruggiero (szerk.): *Dizionario epigrafico di antichità romane* II. 2. Spoleto, 1515–1552.
- Mommsen, Th. 1899. *Römisches Strafrecht*. Lipce.
- Mommsen, Th. 1905. „Die Stadtrechte der Lateinischen Gemeinden Salpensa und Malaca in der Provinz Baetica”: Th. Mommsen: *Gesammelte Schriften I*. Berlin, 263–382.
- Phillips, E. J. 1973. „The Roman Law on the Demolition of Buildings”: *Latomus* 32, 86–95.
- Rainer, J. M. 1987. *Bau- und Nachbarrechtliche Bestimmungen im klassischen römischen Recht*. Graz.
- Rainer, J. M. 1991. „Zu den Abbruchbestimmung in den Stadtrechten”: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung* 108, 325–329.
- Robinson, O. F. 1994. *Ancient Rome. City Planning and Administration*. London.
- Sáry P. 2021. „A környezet jogi védelme az ókori Rómában”: *Iustum Aequum Salutare* 17/1, 125–147.
- Spitzl, Th. 1984. *Lex municipii Malacitani*. München.
- Stylov, A. U. 1997. „Apuntes sobre la arqueología de la lex Ursonensis”: *Studia historica, historia antigua* 15, 35–45.
- Székely M. 2015. „Szegénység és szegénygazdálkodás Rómában”: Dobos A. et al. (szerk.): *Studia in honorem Stephani Bajusz*. Marosvásárhely–Budapest–Kolozsvár, 85–90.
- Wolf, J. G. 2006–2007. „Imitatio exempli in der römischen Stadtrechten Spaniens”: *Iura* 56, 1–54.
- Wolff, H. 1987. „Rc. Spitzl: Lex Municipii Malacitani”: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung* 104, 723–729.
- Zlinszky J. 2001. *Állam és jog az ősi Rómában*. Budapest.
- Yavetz, Z. 1958. „The Living Conditions of the Urban Plebs in Republican Rome”: *Latomus* 17/3, 500–517.